

BİOLOGİYA VƏ TİBB ELMLƏRİ

UOT 635.9

LƏNKƏRAN-ASTARA BÖLGƏSİNDƏN OLAN NÖVLƏRİN
ABŞERONUN LANDŞAFT MEMARLIĞINDA İSTİFADƏSİ

AMEA-nın müxbir üzvü T.S. Məmmədov, Ş.A. Gülməmmədova

Məqalədə Lənkəran-Astara bölgəsindən olan 21 fəsilə, 31 cins və 33 növə aid dekorativ ağac, kol və ot bitkilərinin Abşeron şəraitində taksonomik tərkibi, kompozisiyaların yaradılma formaları, bitkilərin kompozisiyalarda qruplaşdırma qaydaları, kiçik memarlıq formalarının istifadəsinin öyrənilməsi üzrə aparılan elmi-tədqiqat işinin nəticələri təsvir edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, bu bitkilər Abşeron şəraitinə yaxşı uyğunlaşır, perspektivlidir və park, bağ, xiyabanların tərtibatında, müxtəlif kompozisiyaların yaradılmasında istifadəsi tövsiyə edilir.

Açar sözlər: dekorativ, bitki, park, landşaft, kompozisiya

Bakı şəhərinin landşaft memarlığı əsasında qurulması müasir dövrdə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəhərin landşaft memarlığı əsasında formalaşmasında ağac-kol introdusentləri mühüm rol oynayır, Abşeron florasının əsasını təşkil edir. Bakı şəhərində yeni salınan sənaye, yaşayış massivlərinin, yolların, körpülərin ətrafının yaşıllaşdırılmasında bir çox dekorativ bitkilərdən istifadə landşaft memarlığı ilə yanaşı, həm də insanların sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasında, istirahətinin təşkilində əsas amildir. Bu tip yaşıllıqlar genofondun mühafizəsində, biomüxtəlifliyin artırılmasında, ekoloji tarazlığın saxlanılmasında da mühüm rol oynayır. Şəhərin yaşıllaşdırma sisteminin əsas elementlərinə - parklar, bağlar, yaşayış və sənaye rayonlarının yaşıllaşdırma əraziləri, xiyabanlar, küçələr, qoruyucu zonalar daxildir. Bitkilər həm də insanlar üçün estetik təsir mənbəyidir. Bu tip yaşıllıqlar şəhərlərin ağır psixoloji şəraitində, müasir dövrün ətraf mühit çirkləndiricilərindən mühafizəsində xüsusilə vacibdir. Bir çox introdusentlər bu xüsusiyyətləri ilə yanaşı meliorativ əhəmiyyətə də malikdir. Onlar qumluqların bərkidilməsində, torpaqda su eroziyasının, Xəzər dənizi ətrafı yamacların sürüşməsinin qarşısının alınmasında böyük rol oynayırlar. Abşeronun park, bağ, xiyaban, bulvar və küçələrinin landşaft memarlığı üslubunda tərtibatında yerli dekorativ ağac, kol və ot bitkiləri ilə yanaşı xarici

ölkələrdən və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən introduksiya olunmuş dekorativ bitkilərin istifadəsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan AMEA Dendrologiya İnstitutu "Landşaft memarlığı" laboratoriyası tərəfindən Lənkəran-Astara bölgəsindən olan dekorativ ağac, kol və ot bitkilərinin Abşeron şəraitində taksonomik tərkibi, kompozisiyaların tərtibatında istifadəsi öyrənilmişdir.

Lənkəran şəhəri Xəzər dənizinin sahilində, Azərbaycanın mənzərəli subtropik zonasında yerləşir. Əlverişli təbii-iqlim şəraiti şəhərin park və bağlarının inkişafına səbəb olmuşdur. Şəhər yaxınlığındakı yaşıl dağların mənzərəli yamacları, şəhərin ağac və kol bitkilərinin gür yaşıllığı Lənkəranı respublikanın digər dənizkənarı şəhərlərindən fərqləndirir. Dənizkənarı şəhər üç tərəfdən şəhəratrafi yaşıl zolaqla və mənzərəli dağ meşələri ilə əhatələnmişdir. Burada Azərbaycanın flora və faunasının nadir nümunələri olan iki qoruq – Qızılağac (9800 ha) və Hirkan (3200 ha) qoruqları yerləşir [1].

Elmi-tədqiqat işində 2020-ci ilin avqust ayının II ongünlüyündə Lənkəran-Astara bölgəsinə elmi ekspedisiyaya gedərək orada müşahidələr aparılmış, 32 fəsilə, 53 cins, 60 növdən ibarət dekorativ ağac, kol və ot bitkilərinin taksonomik tərkibi təyin edilmiş, bitkilərin kompozisiyalarda dekorativ əlamətlərinə görə qruplaşdırılması, kompozisiyaların düzəldilmə

formaları, kiçik memarlıq formalarının istifadə qaydaları öyrənilmiş, fotosəkilləri çəkilmişdir.

2020 - ci ilin sentyabr - oktyabr aylarında Dənizkənarı Milli Parkın Köhnə Bulvar, Yeni Bulvar, Bayraq meydanı ərazilərində və Filarmoniya bağında müşahidələr aparılmış, Lənkəran - Astara bölgəsinin mədəni dendroflorasında taksonomik tərkibi öyrənilən 32 fəsilə, 53 cins, 60 növə aid dekorativ ağac, kol və ot bitkilərindən 21 fəsilə, 31 cins, 33 növə aid dekorativ ağac, kol və ot bitkilərinin Abşeron şəraitində becərilməsi müəyyən edilmiş, bitkilərin herbariləri toplanılaraq taksonomik tərkibi təyin edilmiş, adaptasiya imkanları, bitkilərin kompozisiyalarda dekorativ əlamətlərinə görə qruplaşdırılması, kompozisiyaların düzəldilmə formaları, kiçik memarlıq formalarının istifadə qaydaları, dekorativ ağac və kolların budanma formaları öyrənilmişdir. Kompozisiyaların müntəzəm üslubda – həndəsi formalı (oval, düzbucaq, kvadrat, dairə, romb, uzunsov) və

landşaft və ya mənzərəli üslubda – orijinal formalı (güllük, labirint) düzəldilməsi müəyyən edilmişdir.

Abşeronda park və bağların salınmasında istifadə olunan yarpaqlı və iynəyarpaqlı ağac və kollar şəhərin landşaft memarlığı ilə yanaşı ətraf mühitdə xüsusi maddələr – bakterisid, funqisid və protistosid xüsusiyyətə malik olan fitonsidlər buraxır. Fitonsidlər havada hislə, molekullarla, tüstü ionları ilə reaksiyaya girərək zişansız maddələrə çevirir və havadan zərərli maddələri təmizləyirlər. Şəhər yaşıllaşdırılmasında şam, sərviya, tuya, ağcaqayın, cökə, küknar, tozağacı, vələs cinsinə aid olan növlərdən istifadə ətraf mühit çirkləndiricilərinin mənimsənilməsində əsas amildir [2].

Tədqiq olunan bəzi növlərin Abşeronda kompozisiyaların tərtibatında istifadəsi aşağıda göstərilmişdir.

Müntəzəm üslubda həndəsi formalı kompozisiyalar:

Şəkil 1. Dairə forması

Şəkil 2. Düzbucaq forması

Landşaft və ya mənzərəli üslubda orijinal formalı kompozisiyalar:

Şəkil 3. Orijinal forma

Şəkil 4. Dekorativ forma

Bakı şəhərinin mədəni dendroflorasında öyrənilən Lənkəran – Astara bölgəsinin bəzi dekorativ bitkilərinin taksonomik tərkibi və mənşəyi cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1

Bakı şəhərinin mədəni dendroflorasında öyrənilən Lənkəran – Astara bölgəsinin bəzi dekorativ bitkilərinin taksonomik tərkibi və mənşəyi

№	Fəsilə	Cins	Növlər	Vətəni
1	Şamkimilər - <i>Pinaceae</i> Lindl.	Şam – <i>Pinus</i> L.	Eldar şamı – <i>P.eldarica</i> Medw.	İran, Əfqanıstan
2	Sərvkimilər – <i>Cupressaceae</i> F.W.Neger	Sərv – <i>Cupressus</i> L.	Həmişəyaşıl sərv – <i>C.sempervirens</i> L.	Kiçik Asiya, Aralıq dən. ölk.
3	_____	_____	Piramidal sərv – <i>C.for.pyramidalis</i>	Kaliforniya
4	_____	_____	Horizontal sərv – <i>C.for.horizontalis</i>	Kırım, Asiya, İran, Kipr
5	_____	Səlb – <i>Biota</i> D.Don	Şərq səlb – <i>B.orientalis</i> Endl.	Çin, Mancuriya
6	Gülçiçəklilər – <i>Rosaceae</i> Juss.	İtburnu – <i>Rosa</i> L.	İt itburnusu – <i>R.canina</i> L.	Avropa, Kırım, Qafqaz
7	_____	Dəfnəgilənar – <i>Laurocerasus</i> Roem.	Dərman dəfnəgilənarı – <i>L. officinalis</i> Roem.	Asiya, Zaqafqaziya
8	Zeytunkimilər – <i>Oleaceae</i> Lindl.	Göyrüş – <i>Fraxinus</i> L.	Adi göyrüş – <i>F.excelsior</i> L.	Avropa, Aralıq dənizi ölkələri
9	_____	Birgöz – <i>Ligustrum</i> L.	Adi birgöz – <i>L.vulgare</i> L.	Qafqaz, Ukrayna
10	Çınarkimilər – <i>Platanaceae</i> Dumort.	Çinar – <i>Platanus</i> L.	Şərq çınarı – <i>P.orientalis</i> L.	Balkan yarımadası
11	Fıstıqkimilər – <i>Fagaceae</i> A.Br.	Palıd – <i>Quercus</i> L.	Şabalıdyarpaq palıd – <i>Q. castaneifolia</i> C.A.Mey	Kiçik Asiya
12	Fıstıqkimilər – <i>Fagaceae</i> A.Br.	Fıstıq – <i>Fagus</i> L.	Şərq fıstığı – <i>F.orientalis</i> L.	Qafqaz, Aralıq dən.ölk.
13	Əməkəməcikimilər – <i>Malvaceae</i> Juss.	Hibiskus – <i>Hibiscus</i> L.	Suriya hibiskusu – <i>H.syriacus</i> L.	Çin və Qərbi Asiya
14	Palmakimilər – <i>Palmaea</i> Juss.	Traxikarpus – <i>Trachycarpus</i> H.Wendl	Hündürboy traxikarpus – <i>T.excelsa</i> H.Wendl.	Yaponiya, Çin
15	Doqquzdonkimilər – <i>Caprifoliaceae</i> Vent.	Doqquzdon – <i>Lonicera</i> L.	Qafqaz doqquzdonu – <i>L.caucasica</i> Pall.	Qafqaz, Kiçik Asiya
16	Tutkimilər – <i>Moraceae</i> Lindl.	Tut – <i>Morus</i> L.	Ağ tut – <i>M. alba</i> L.	Çin, Yaponiya
17	_____	Əncir – <i>Ficus</i> L.	Hirkan ənciri – <i>F.hyracana</i> A.Grossh.	Lənkəran, Hirkan meşələri
18	Gərməşovkimilər – <i>Celastraceae</i> Lindl.	Gərməşov – <i>Euonymus</i> L.	Yapon gərməşovu – <i>E.japonica</i> L.	Yaponiya
19	Narkimilər – <i>Punicaceae</i> Horan	Nar – <i>Punica</i> L.	Adi nar – <i>P.granatum</i> L.	Asiya, Zaqafqaziya
20	Kəndirkimilər – <i>Apocynaceae</i> Juss.	Oleandr – <i>Nerium</i> L.	Adi oleandr – <i>N.oleander</i> L.	Aralıq dənizi ölkələri

Bakı şəhərinin mədəni dendroflorasında öyrənilən Lənkəran – Astara bölgəsinin bəzi dekorativ bitkilərinin istifadə perspektivliyi cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2

Bakı şəhərinin mədəni dendroflorasında öyrənilən Lənkəran – Astara bölgəsinin bəzi dekorativ bitkilərinin istifadə perspektivliyi

№	Növ	Həyatı forması	Bordür	Tək əkin	Qrup əkini	Canlı çəpər	Alpi-nari	Çiçək ləki
1	Eldar şamı – <i>Pinus eldarica</i> Medw.	Agac		+	+			
2	Həmişəyaşıl sərv – <i>Cupressus sempervirens</i> L.	Agac		+	+			
3	Piramidal sərv – <i>Cupressus for. pyramidalis</i>	Agac		+	+			
4	Horizontal sərv – <i>Cupressus for. horizontalis</i>	Agac		+	+			
5	Şərq səlbi – <i>Biota orientalis</i> Endl.	Agac		+	+			
6	İt itburnusu – <i>Rosa canina</i> L.	Kol		+	+	+		
7	Dərman dəfnəgilənarı- <i>Laurocerasus officinalis</i> Roem.	Kol	+	+	+			
8	Adi göyrüş – <i>Fraxinus excelsior</i> L.	Agac		+	+			
9	Adi birgöz – <i>Ligustrum vulgare</i> L.	Kol	+	+	+			
10	Şərq çinarı- <i>Platanus orientalis</i> L.	Agac		+	+			
11	Şabalıdyarpaq palıd – <i>Quercus castaneifolia</i> C.A.Mey.	Agac		+	+			
12	Şərq fıstığı – <i>Fagus orientalis</i> L.	Agac		+	+			
13	Suriya hibiskusu – <i>Hibiscus syriacus</i> L.	Kol	+	+	+			+
14	Hündürboy traxikarpus – <i>Trachycarpus excelsa</i> H.Wendl.	Agac		+	+			
15	Qafqaz doqquzdonu – <i>Lonicera caucasica</i> Pall.	Kol	+	+	+			
16	Ağ tut – <i>Morus alba</i> L.	Agac		+	+			
17	Hirkan ənciri – <i>Ficus hyrcana</i> A.Grossh.	Agac		+	+			

Gətirilmiş ağac və kolların respublikanın iqtisadiyyatında böyük əhəmiyyət kəsb etməsi introduksiya olan marağı daha da artırmışdır. Belə ki, Aralıq dənizi sahili ölkələrindən gətirilmiş Avropa zeytunu Abşeronda özünün ikinci vətəni tapmışdır. Burada onun geniş plantasiya və sənaye əhəmiyyətli bağları salınmış, emal müəssisələri yaradılmışdır. Lənkəran-Astara bölgəsində vətəni Cənubi Amerika olan adi feyxoa-nın sənaye əhəmiyyətli bağları salınmışdır [3].

Bakı şəhərində mənzil tikintisinin sürətlə artması və köhnə binaların bərpası respublika paytaxtının sərhədlərini xeyli genişləndirir. Bu baxımdan mənzil tikintisinə və onun ərazi artımına paralel olaraq şəhərin yaşıllaşdırılması məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud olan sanitariya-gigiyenik normalara əsasən iri sənaye şəhərlərində, o cümlədən Bakı şəhərində yaşıl əkinlərin sahəsi ümumi yaşayış tikintisinin 45-50% və ya bir sakinə 26-30 m² təşkil etməlidir [4].

Sahədə gözəl landşaft kompozisiyaları yaradarkən iynəyarpaqlı bitkilərə xüsusi diqqət verilir. İynəyarpaqlı ağac və ya kollar sahəyə təkrarolunmaz və dekorativ görünüş verir. Onlar dekorativ olmaqla yanaşı həmişəyaşıl bitki-

lərdir. Sahədə səliqəli yaşıl qazon və təbii daşlardan kompozisiya iynəyarpaqlı bitkilər üçün gözəl fon ola bilər [5].

Aparılan elmi-tədqiqat işinin nəticəsində məlum olmuşdur ki, Lənkəran - Astara bölgəsinin mədəni dendroflorasında taksonomik tərkibi öyrənilən 32 fəsilə, 53 cins, 60 növə aid dekorativ ağac, kol və ot bitkilərindən 21 fəsilə, 31 cins, 33 növə aid dekorativ ağac, kol və ot bitkiləri Abşeronun torpaq-iqlim şəraitinə yaxşı uyğunlaşır, perspektivlidir və yaşıllaşdırma, müxtəlif formalı kompozisiyaların tərtibatında geniş istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənova A.Ə. Azərbaycanın landşaft memarlığı. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2006, s.196 -197.
2. Məmmədov T.S. Abşeronun ağac və kolları. Bakı: Elm və təhsil, 2010, s.8
3. Məmmədov M.S., Əsədov K.S., Məmmədov F.M. Dendrologiya. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası, 2000, s.30.
4. Агамиров У.М., Алиев А.Р., Сафаров И.С. Ассортимент деревьев и кустарников для озеленения Баку и Апшерона. Баку: Аз.Гос.Изд., 1976, с.3
5. Витвицкая М.Э. Современный дизайн участка. Москва: Лада, 2005, с. 200-201

AMEA Dendrologiya İnstitutu
shalala.g@mail.ru

THE USE OF SPECIES FROM THE LANKARAN-ASTARA REGION IN THE LANDSCAPE ARCHITECTURE OF THE ABSHERON

T.S. Mammadov, Sh.A. Gulmammadova

The article describes the results of research work on the study of the taxonomic structure of ornamental trees, shrubs and herbaceous plants from 21 families, of 31 genera and 33 species from the Lankaran-Astara region, the form creation of a composition, rules for grouping plants in compositions, use of small architectural forms in Absheron conditions. It was found that this plants is well adapted to Absheron conditions, are promising and are recommended for the design of parks, gardens, squares, creating of various compositions.

Keywords: ornamental, plant, park, landscape, composition

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДОВ ЛЕНКОРАНСКО-АСТАРИНСКОГО РЕГИОНА В ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЕ АПШЕРОНА

Т.С. Мамедов, Ш.А. Гюльмамедова

В статье описаны результаты научно-исследовательской работы по исследованию таксономического состава декоративных деревьев, кустарников и травянистых растений из 21 семейств, 31 родов и 33 видов из Ленкоранско-Астаринского региона, форм создания композиций, правил группировки растений в композициях, использования малых архитектурных форм в условиях Апшерона. Выявлено, что эти растения хорошо адаптируются в условиях Апшерона, являются перспективными и рекомендуются при оформлении парков, садов, скверов, создании различных композиций.

Ключевые слова: декоративный, растение, парк, ландшафт, композиция